

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 027.2:2-523.6]:001.891](477-25)"1800/1850"(045)

І.А. Іванюк

*старший викладачка факультету прикладного мистецтвознавства,
художньої експертизи та ювелірного мистецтва
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтва (м. Київ)*

ЗБРАННЯ МОНАСТІРСЬКИХ БІБЛІОТЕК КИЄВА ЯК ОБ'ЄКТ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

© Іванюк І.А., 2015

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.34413>

У статті висвітлюються початки і перебіг наукових досліджень книжково-рукописної спадщини, яка зберігалася у фондах монастирських бібліотек у ХІХ – на початку ХХ ст. Увага звертається як на спорадичні аматорські, так і організовані державою розвідки. Окреслюється внесок як окремих дослідників, так і наукових товариств у розвиток книгознавства.

Ключові слова: монастирські бібліотеки, книжкові й рукописні зібрання, наукові дослідження, фонди бібліотек, наукові товариства.

Иванюк И.А. СОБРАНИЯ МОНАСТЫРСКИХ БИБЛИОТЕК КИЕВА КАК ОБЪЕКТ ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ ХІХ – НАЧАЛА ХХ СТ.

В статье рассматривается процесс научных исследований монастырских библиотек в ХІХ – в начале ХХ ст. Внимание обращается как на спорадические любительские, так и организованные государством исследования. Определяется вклад как отдельных исследователей, так и научных обществ в развитие книговедения.

Ключевые слова: монастырские библиотеки, книжные и рукописные собрания, научные исследования, фонды библиотек, научные общества.

IVANYUK I.A. ASSEMBLY OF MONASTIC LIBRARIES IN KIEVA SUBJECT OF HISTORICAL RESEARCH OF THE NINETEENTH - EARLY TWENTIETH CENTURY.

Article highlights the origins and the course of research of books and manuscripts, which were kept in the collections of monastic libraries in the ХІХ - early ХХ century. Author analyzes historiography of research. The focus is on the scientific achievements of modern Ukrainian authors as - M. Galushko, J. Isayevych, G. Kovalchuk, Alexander Kolosovs'ka, N. Korolevych, V. Ulyanovsky, S. Sokhan', N. Shalashna.

Attention is drawn to the occasional amateur and state-organized investigations. Contribution of both individual researchers and scientific societies in the development of book science is defined.

The article also defines that interest in the assets of monastic libraries was caused by Empress Catherine II's trip to Ukraine in 1795. The organizer of the original research was statesman, philanthropist, collector - Earl M.P. Rumyantsev, who has added to the study of antiquities people as K.F. Kalaydovych, P.M. Stroyev, P.I. Keppen, M.F. Berlynsky. Is noted a significant contribution to historical and searching works of Metropolitan of Kyiv and Galician - Eugene (E.O. Bolhovytinov), which was not only personally interested in the opening, processing, compiling written records, but also encouraged teachers and students to work with KDA books collections in the context of the study of the history of the church.

The author states that organized research began with the opening of University of St. Vladimir in Kiev and the formation of various commissions, such as the Kiev temporary committee to review old laws and the activities of scientific societies. Particular attention is given to activity of Church and Archaeological Society, formed at the Kiev Theological Academy, South West Division of Russian Geographical Society, the Kyiv Imperial Russian Military Historical Society. It's determined that the objects of scientific research in the nineteenth century were libraries' funds of next Kiev monasteries: St. Michael's Golden-Domed, Vydubychi, Kiev Pechersk Lavra.

Particular attention of scientists of the nineteenth century, was attracted by old synodic, hartyni lists of Gospels, juridical sources, such as "Prava, po kotorym sudytsya Malorossiysky narod", sources on the history of Kyiv, church history, military history, especially those referred to Franco-Russian war in 1812

Keywords: monastery library, book and manuscript collections, scientific research, library collections, scientific societies.

Постановка проблеми. Історія монастирських бібліотек є частиною духовної

культури українського народу. Книга, як джерело знань про минуле, була і залиша-

ється об'єктом дослідження істориків, бібліографів, мовознавців. Тому, монастирські бібліотеки, які слугували своєрідною скарбницею рукописних і книжкових зібрань, упродовж століть привертали увагу дослідників.

Аналіз актуальних досліджень. Початки і перебіг наукових досліджень книжково-рукописної спадщини у ХІХ – початку ХХ ст. привертала увагу таких сучасних українських авторів, як: М. Галушко, Я. Ісаєвич, Г. Ковальчук, О. Колосовська, Н. Королевич, В. Ульяновський, С. Сохань, Н. Шалашна та ін. Дослідники висвітлювали загальнотеоретичні питання, які стосувалися історії розвитку книгознавства й функціонування бібліотек. Особливу увагу вони приділили історико-книгознавчим студіям М. Максимовича, С. Голубева, П. Лашкарьова, П. Лебединцева, М. Петрова, І. Кривецького, І. Огієнка, С. Маслової та ін.

Метою статті є висвітлення наукових розвідок у фондах монастирських бібліотек упродовж ХІХ – на поч. ХХ ст.

Об'єктом дослідження є фонди рукописних та друкованих зібрань монастирських бібліотек. Предмет – діяльність вчених з дослідження рукописних і друкованих видань монастирських книгозбірень.

Виклад основного матеріалу. Цікавість до історії, й історичних джерел, які зберігалися в монастирських бібліотеках, виникла ще за часів царювання імператриці Катерини ІІ, у зв'язку з її подорожжю Україною у 1795 р. На початку ХІХ ст. організатором збирання старожитностей й проведення історичних досліджень був державний діяч, меценат, колекціонер граф М.П. Румянцев. У 1817-1818 рр. за його ініціативою здійснено обстеження монастирських бібліотек. Наприклад, графом було профінансовано експедицію К.Ф. Калайдовича й П.М. Строева, відчутним результатом якої стала знахідка «Збірника Святослава» 1073 р. видання у Новоєрусалимському монастирі у м. Воскресенськ (згодом Істра) Московської губернії.

Увагу М. П. Румянцева привернули й святині Києва. Тут він знайшов односторонній – історика, археолога, вчителя Першої ки-

ївської гімназії М.Ф. Берлінського. Упродовж 1815-1825 рр. М.Ф. Берлінський, на прохання М.П. Румянцева, здійснював дослідження у церковних і монастирських бібліотеках – відшукував давні синодики, хартийні списки Євангелій й інші друковані й рукописні твори [4, арк. 2-5]. Та й сам граф відвідав Київ, залучивши до досліджень історика, археографа й бібліографа П.М. Строева й етнографа, статистика, одного із засновників Російського географічного товариства, П.І. Кеппена.

Наукова робота з вивчення фондів монастирських бібліотек поглибилася з призначенням митрополитом Київським і Галицьким – Євгена (Є.О. Болховитінова). Він особисто цікавився відкриттям, обробкою, збиранням писемних пам'яток. Наслідком кропіткої праці стали написані й опубліковані ним «Описание Киево-Софиевского собора» (1825 р.), «Описание Киево-Печерской лавры» (1826 р.). Переважну більшість джерел, необхідних для створення цих творів, було відшукано митрополитом у церковних, монастирських бібліотеках й бібліотеці Київської духовної академії (далі КДА). Митрополит Євгеній також заохочував викладачів і студентів КДА до роботи з книжковими зібраннями у контексті дослідження історії церкви. Він особисто давав теми й розробляв програми цих досліджень [7, с. 8].

Внесок у вивчення фондів монастирських бібліотек здійснив перший ректор Київського Імператорського університету святого Володимира М.О. Максимович. Він досліджував синодики і зібрав цінну інформацію з історії Києва, яку опублікував у перших двох книгах історичного альманаху «Киевлянин» [8, с. 3]. У передмові до першої він закликав усіх небайдужих до вивчення історії долучитися до її видання й надсилати: *«во-первых сообще-ние обработанных уже статей...; во-вторых – доставление мне самих матери-алов, каковы например: старинные исторические и всякие другие записки, грамоты, универсалы, акты, листы или письма, старинные легенды, народные предания и песни...»* [8].

Потужна дослідницька робота у монастирських бібліотеках продовжилася у

зв'язку із створенням у 1843 р., за ініціативою генерал-губернатора Д.Г. Бібікова, Київської тимчасової комісії з розгляду давніх актів. Метою її роботи оголошувалося: огляд усіх архівів і бібліотек, як православних, так і католицьких, пошук у них давніх актів, справ і паперів, звіти генерал-губернатору про стан книжкових зібрань.

Діяльності комісії всіляко сприяв митрополит Київський і Галицький Філарет (Ф.Г. Амфітеатров). Київська духовна консисторія дозволила, відповідно до указу його Імператорської величності від 5 квітня 1845 р., професору М.Д. Іванишеву, а також С.С. Гогоцькому, П.О. Кулішу пошукову діяльність у бібліотеках і архівах Свято-Успенської Києво-Печерської Лаври, Софійського собору, Києво-Пустинного Миколаївського Слупського монастиря, Київської духовної академії й семінарії [3, арк. 2-3]. Керівництво монастирів мало видавати всі необхідні книги і рукописи науковцям, за розпискою М.Д. Іванишева. Після дослідження документи мали бути повернені до бібліотек. Комісії вдалося зібрати значний масив джерельних матеріалів як з історії Києва, так і «Юго-Западного» краю.

Продовження наукових досліджень рукописних і друкованих зібрань монастирських бібліотек пов'язано з початком у 1851 р. робіт із створення «Церковно-исторического и статистического описания Киевской епархии». Воно мало містити: відомості про запровадження християнства у кордонах єпархії, час створення єпархії, короткі життєписи Архієреїв, опис монастирів єпархії й повні історичні відомості про них, які містяться у монастирських актах і літописах (поряд з цим мав бути складений детальний опис знайдених актів і рукописів), дані про собори, приходські, домові й інші церкви, відомості про св. Угодників, упокоєних в монастирях, інформацію про св. ікони й чудотворні явища, тощо [5, арк. 2-3].

У зв'язку з цим в Архіві Київської Консисторії, а також архівах і бібліотеках Софійського кафедрального собору, монастирів і церков м. Києва було організовано збір церковно-історичних документів. Роботи проводилися під керівництвом насто-

ятелів. Зібрані історичні відомості подавалися до спеціального Комітету, який очолював Преосвященний Аполлінарій, єпископ Чигиринський, Вікарій Київської митрополії.

У другій половині XIX ст. розпочалося масштабне збирання й колекціонування рукописних і книжкових пам'яток, що сприяло зростанню інтересу до історичних джерел, які зберігалися у фондах монастирських бібліотек. Це було пов'язано з утворенням низки історичних, просвітницьких, пам'яткоохоронних товариств.

У 1872 р. при Київській Духовній академії розпочало функціонування церковно-археологічне товариство і перший в Російській імперії церковно-археологічний музей. Завданнями товариства визначалися: розвиток богослов'я, наукові дослідження в галузі церковної історії, збирання, вивчення і збереження пам'яток церковної старовини. Серед його членів були О. Андрієвський, С. Голубев, П. Лашкар'єв, П. Лебединцев, М. Петров, П. Терновський, Ф. Титов та ін. Товариство розпочало роботу з дослідження бібліотеки Київської духовної академії, а також надходжень до музею. Упродовж року це завдання мав виконати М. Петров. Разом з тим, членам товариства було дано «*ученые поручения ... в пределах Киева и его окрестностях, имевшие в виду изучение и приведение в известность церковных древностей г. Киева и его окрестностей*» [9, с. 138]. Професор Київської духовної академії й Київського університету св. Володимира по кафедрі канонічного права П. Лашкар'єв запропонував створити комісію для огляду й опису усіх київських церков. Було заплановано провести розвідки у Києво-Видубицькому й Києво-Пустинному Миколаївському монастирях. Їх виконання товариство долучило професору І. Малишевському і священику П. Троцькому [9, с. 138]. Згодом до цієї роботи долучилися й П. Лашкар'єв та професор Київської духовної академії С. Голубев. У 1875 р. вони досліджували зібрання Пустинно-Миколаївського й Києво-Видубицького монастирів. В огляді він зауважив, що хоча зміст збірок зазначених монастирів і поступається цінністю зіб-

ранням Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого монастиря та Софійського собору, тим не менш, він виокремив книжні раритети – стародруки та рукописи, що заслугоували на наступне зберігання й наукове описування в бібліотеці КДА. Серед рукописів, які належали до фондів бібліотеки Києво-Видубицького монастиря, ними було виявлено: Євангеліє (XV ст.), рукопис ієромонаха Сильвестра (XVII ст.) та ін. [1]. Попередній огляд цих збірок було опубліковано С.Т. Голубєвим на сторінках «Киевских епархиальных ведомостей» [1; 2].

У 1873 р. у Києві засновано Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Одним із засновників був вчений-криміналіст та історик права О.Ф. Кістяківський. У межах одного з напрямків дослідницької діяльності товариства він розробив програму збирання і вивчення юридичних звичаїв і народних поглядів на кримінальне право. Відповідно до цієї програми, упродовж 1874 р., О.Ф. Кістяківський здійснив огляд бібліотеки Свято-Успенської Києво-Печерської лаври. Ним було виявлено видатну, юридичну пам'ятку «Права, по которым судится малороссийский народ». Вчений згадував: *«Найденная рукопись есть дублет с тем различием, что имеющийся у меня экземпляр писан скорописью, а отысканный уставом; в томе 15 глав, в отысканном 20. Таким образом и отысканный не есть полным»* [6, с. 55]. Але все ж, результатом наукових пошуків О.Ф. Кістяківського стала публікація у 1879 р. юридичної пам'ятки, з схемами і переліком військової і цивільної адміністрації в Україні, поясненням термінів і назв, доданих вченим.

Паралельно за ініціативою архієпископа, згодом митрополита московського Макарія (Булгакова) і за підтримки ректора КДА архімандрита Філарета, до дослідження і каталогізації рукописних збірок монастирських бібліотек Києва було долучено М.І. Петрова. На думку Макарія, ці зібрання: *«могут заключать новые данные для русской исторической науки и дальнейшего ее развития и вместе с тем служат пробным оселком для практики молодых ученых, желающих заняться раз-*

работкой русской исторической науки по сырым материалам и первоисточникам» [12, с. III]. М.І. Петров здійснив ґрунтовний опис рукописних збірань, які зберігалися у бібліотеках Свято-Успенської Києво-Печерської лаври, Києво-Михайлівського Золотоверхого, Києво-Пустинного Миколаївського, Києво-Видубицького й Флорівського жіночого монастирів. Створені ним тематичні каталоги рукописних книг містили облікові дані, а також розширені статті з вказівкою на певні літературні особливості. М.І. Петров використав найдосконалішу на той час методику опису рукописних пам'яток. Серед усіх монастирських книгозбірень Києва, меншою мірою науковець приділив увагу бібліотеці Києво-Видубицького монастиря, оскільки там працювали його колеги. За словами самого М.І. Петрова, це також було спричинене тим, що *«ученой разработкой ... заботится сам настоятель Киево-Выдубицкого монастыря архимандрит Евлогий»* [12, с. III].

Бібліотека Києво-Видубицького монастиря стала об'єктом потужних наукових досліджень на початку ХХ ст. Упродовж 1909 р. архівною комісією Київського відділу Імператорського Російського військово-історичного товариства, метою якої був розшук і популяризація джерел з військової історії, проводилися пошукові роботи у фондах книгозбірні, де знаходилися різні документи XVII-XVIII ст. У бібліотеці монастиря було виявлено частину канцелярії московського головнокомандувача графа Ф.В. Ростопчина, датованої 1812 роком [10, арк. 18], а саме:

1. Два рапорти Московському генерал-губернатору графу Ф.В. Ростопчину від генерал-майора Іловайського з повідомленням про відступ французів із Москви у жовтні 1812 року.

2. Три рапорти графу Ф.В. Ростопчину від генерал-майора Гельмана з повідомленням про спалення ворогом столиці.

3. Чотири рапорти графу Ф.В. Ростопчину від поліцмейстера генерал-майора Івашкіна про стан Москви після відступу французів.

4. Рапорт графу Ф.В. Ростопчину від Богданова про затримання селянина з підозрілими листами.

5. Рапорт графу Ф.В. Ростопчину Московського міського голови про пожертви одного мільйона рублів від купецтва на військові потреби [10, арк. 39].

Рукописи та інші матеріали, які свого часу були власністю історика, таємного радника О.М. Попова, 20 липня 1891 р. бібліотеці монастиря подарував колекціонер, почесний громадянин Києва П.Ф. Соломка [10, арк. 18]. У монастирі було також виявлено чотири листа О. Суворова часів його італійських походів. Настоятель монастиря архімандрит Євлогій дозволив переглянути і скопіювати ці документи [13, с. 95-196]. Про співпрацю з архімандритом члени відділу згадували: *«Высокочтимый настоятель монастыря, о. Архимандрит Евлогий, на обращение к нему за разрешением просмотреть эти рукописи, не только дал просимое разрешение, но отнесся к нашему желанию выписать из них все интересные для Военно-Исторического общества с полным сочувствием, любезно предоставив для этого всю библиотеку, которая его личными о ней заботами прекрасно устроена и порядок в ней показывается, с какой любовью к ней она берегается»* [10, арк. 18].

Цього ж року від імені, заснованого у 1895 р. «Общества ревнителей русского исторического просвещения в память императора Александра III», до митрополита Флавіана звернувся історик, меценат, граф С.Д. Шереметьєв. Він просив дозволу на публікацію у збірнику «Старина и Новизна» низки документів, які зберігалися у бібліотеці Києво-Видубицького монастиря.

Ознайомлення С.Д. Шереметьєва з бібліотекою обителі відбулося дещо раніше, під час його перебування у Києві і спілкування з архімандритом Євлогієм. Організація і змістовне наповнення книгосховища викликало у графа захоплення: *«Истинно порадовался я увидав древлехранилище и архив Выдубицкого монастыря! О если этому подражали бы и другие!»* [10, арк. 10].

На початку ХХ ст. видатний літературознавець, дійсний член Петербурзької Академії наук В.М. Перетц організував експедиції київських та санкт-петербурзьких студентів і магістрантів з метою дослідження першоджерел, які зберігалися у монастирських бібліотеках. 30 травня – 10 липня 1915 р. він провів Семінарії у Києві, зокрема, в бібліотеці Видубицького монастиря – для досвідчених членів, а в бібліотеці КДА – для молодших, де вони працювали за сприяння А.С. Криловського та М.І. Петрова, які завідували бібліотекою та Музеєм КДА. Під час експедицій були описані також рукописи та стародруки Михайлівського Золотоверхого монастиря [11].

Поряд з тим, монастирські бібліотеки викликали зацікавлення і в окремих дослідників. Зібрання О.М. Попова, яке стало складовою фондів книгосховища Києво-Видубицького монастиря, привернуло увагу педагога, з 1912 р., директора московської «9-ї класичної гімназії імені Івана й Олександрів Медведникових» С.М. Еверлінга. Для реалізації власних наукових досліджень він отримав дозвіл від митрополита Флавіана на ознайомлення й копіювання літописного запису про епоху смутного часу кінця ХVI – початку ХVII ст., листів О. Суворова й Єрмолова, зібрання рапортів і відомостей за 1812 р., які стосувалися франко-російської війни, донесень графу Ф.В. Ростопчину, історії преображенського кладовища з часів його заснування у 1844 р., листів і донесень князя М.М. Волконського імператриці Катерині II тощо [10, арк. 3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, упродовж ХІХ – на початку ХХ ст. монастирські бібліотеки були установами, де зберігався потужний масив джерел з богослов'я, філософії, історії, права тощо. У цей період, у зв'язку з спорадичними аматорськими й організованими державою розвідками, книжкові й рукописні зібрання монастирських бібліотек стали об'єктом дослідження історичного минулого України й історії церкви.

ЛІТЕРАТУРА

1. Голубев С.Т. Рукописи Києво-Видубицького монастиря / С.Т. Голубев // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 6. – отд. 2. – С. 529-531.
2. Голубев С.Т. Рукописи Пустинно-Николаевского монастиря / С.Т. Голубев // Киевские епархиальные ведомости. – 1875. – № 8. – отд. 2. – С. 290-295.
3. Дело о допущении профессора Иванишева и сотрудников его к рассмотрению в архиве монастырском древних рукописей и книг. Центральный державный историчный архив України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) ф. 131, оп. 18, спр. 29, 3 арк.
4. Дело о лаврской библиотеке. С 1822 по 1839 г. ЦДІАК України, ф. 128, оп. 1 (друк), спр. 500, 162 арк.
5. Дело о рассмотрении монастырского архива и извлечения сведений относящихся к составлению описания Киевской епархии в историческом отношении. 13 мая 1851 г. ЦДІАК України, ф. 131, оп. 23, спр. 28, 3 арк.
6. Кістяківський О. Щоденник (1874-1885) / О. Кістяківський // Упор. В.С. Шандра, М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко. У двох томах. – Т. 1. (1874-1879) – К.: Наукова думка, 1994. – 646 с.
7. Левицкий О.И. Пятидесятилетие Киевской комиссии для разбора древних актов, 1843-1893:

DZHERELA TA LITERATURA

1. Holubev S.T. Rukopysy Kyievo-Vydubyt'skoho monastyria / S.T. Holubev // Kyevskye eparkhialnye vedomosti. – 1875. – № 6. – otd. 2. – S. 529-531.
2. Holubev S.T. Rukopysy Pustynno-Nykolaevskoho monastyria / S.T. Holubev // Kyevskye eparkhialnye vedomosti. – 1875. – № 8. – otd. 2. – S. 290-295.
3. Delo o dopushcheny professa Yvanysheva y sotrudnykov ego k rassmotreniyu v arkhyve monastyrskom drevnykh rukopysyey y knykh. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv (dali – TsDIAK Ukrainy) f. 131, op. 18, spr. 29, 3 ark.
4. Delo o lavrskoi byblyoteke. S 1822 po 1839 h. TsDIAK Ukrainy, f. 128, op. 1 (druk), spr. 500, 162 ark.
5. Delo o rassmotreny monastyrskoho arkhyva y yzvlachenya svedeniy odnosyashchykhsia k sostavleniyu opysaniya Kyevskoi eparkhyy v ystorycheskom otoshenyu. 13 maia 1851 h. TsDIAK Ukrainy, f. 131, op. 23, spr. 28, 3 ark.
6. Kistiakivskiy O. Shchodennyk (1874-1885) / O. Kistiakivskiy // Upor. V.S. Shandra, M.I. Butych, I.I. Hlyz, O.O. Franko. U dvokh tomakh. – T. 1. (1874-1879) – K.: Naukova dumka, 1994. – 646 s.
7. Levytskyi O.Y. Piatydesiatyetye Kyevskoi komys'sy dlia razbora drevnykh aktov, 1843-1893: Yst. zap. o ee deiatelnosti / O.Y. Levytskyi. – K.: typohrafiya S.V. Kulzhenko, 1893. – 140 s.

- Ист. зап. о ее деятельности / О.И. Левицкий. – К.: типография С.В. Кульженко, 1893. – 140 с.
8. Максимович М. Киевлянин / Михаил Максимович. – К.: типография Киевского Императорского университета св. Владимира, 1840. – Кн. 1. – 328 с.
 9. Отчёт о деятельности церковно-археологического общества и состоянии церковно-археологического музея при Киевской духовной Академии за 1872-1873 гг. // Труды Киевской Духовной академии. Т. 2. – 1874. – апрель. – С. 138.
 10. Переписка с киевским митрополитом Флавианом, Киевской духовной консисторией, председателем «Общества любителей древней русской письменности» графом Шереметьевым и учителем орловской мужской гимназии Эверлинггом о выдаче Шереметьеву и Эверлингу рукописи из монастырского архива. ЦДІАК України, ф. 130, оп. 2, спр. 963, 39 арк.
 11. Перетц В.Н. Отчет об экскурсии семинария русской филологии в Киев 30 мая – 10 июля 1915 г. С приложением описания древних рукописей с старопечатных книг Киево-Выдубицкого монастиря / В.Н. Перетц. – К., 1916.
 12. Петров Н.И. Описание рукописных собраний, находящихся в городе Киеве / Н.И. Петров. – М.: Университетская типография, 1891. – Вып. 1. – 321 с.
 13. Федорова Л.Д. З історії пам'яток охоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870–1910-і рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 373 с.

8. Maksymovych M. Kyevliany / Mykhayl Maksymovych. – K.: typohrafiya Kyevskoho Ymperatorskoho unyversyteta sv. Vladymyra, 1840. – Kn. 1. – 328 s.
9. Otchët o deiatelnosti tserkovno-arkheolohycheskoho obshchestva y sostoianny tserkovno-arkhelohycheskoho muzeia pry Kyevskoi dukhovnoi Akademyy za 1872-1873 hh. // Trudy Kyevskoi Dukhovnoi akademyy. T. 2. – 1874. – aprel. – S. 138.
10. Perepyska s kyevskym mytropolytom Flavyanom, Kyevskoi dukhovnoi konsystoryei, predsdatelem «Obshchestva liubytelei drevnei russkoi pysmennosti» hrafom Sheremetevym y uchytelem orlovskoi muzhskoi hymnazyy Everlynhom o vydache Sheremetevu y Everlynhku rukopysy yz monastyrskoho arkhyva. TsDIAK Ukrainy, f. 130, op. 2, spr. 963, 39 ark.
11. Peretts V.N. Otchet ob ekskursyy semynariya russkoi fylolohyy v Kyev 30 maia – 10 yulia 1915 h. S prylozhenyem opysaniya drevnykh rukopysyey s staropечатnykh knykh Kyievo-Vybydytskoho monastyria / V.N. Peretts. – K., 1916.
12. Petrov N.Y. Opysanye rukopysnykh sobranyi, nakhodiashchykhsia v horode Kyeve / N.Y. Petrov. – M.: Unyversytetskaia typohrafiya, 1891. – Вып. 1. – 321 s.
13. Fedorova L.D. Z istorii pamiatkookhoronnoi ta muzeinoi spravy u Naddnyprianskii Ukraini. 1870–1910-i rr. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2013. – 373 s.